

Pieter Brongersma en Annetjen Torringa

Albert van der Kaap

Pieter Brongersma is een van mijn 2048 stambetovergrootvaders (generatie XIII). Over hem is weinig te vertellen of liever gezegd over hem is slechts weinig bekend. Maar over zijn kinderen, hun aanhang en zeker ook over de voorouders van die aanhang des te meer. Zij bieden een prachtig venster op de familierelaties in de hogere klassen in Groningen en de Ommelanden in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw en op hun plek in de lokale en landelijke geschiedenis.

Inleiding

De historicus Van Deursen omschreef de verpachting van belastingen als het 'bij uitstek geliefdkoosd jachtveld van kleine scharrelaars en speculanten zonder vermogen'.¹ Op wie deze kwalificatie ook van toepassing mag zijn, zeker niet op Pieter Brongersma. Hij werd geboren op het eind van de zestiende eeuw, het precieze jaar is niet bekend. Hij trouwde op 23 april 1614 in Groningen met Annetjen Torringa, geboren rond 1590 in Visvliet, gelegen aan de visrijke vliet de Lauwers, op de grens van Groningen en Friesland.

Pieter moet een tamelijk welvarend man zijn geweest met contacten in de betere families in stad en Onnelanden. Hij was pachter van het bestiaal in het Westerkwartier en mocht dus belasting innen op het slachten van vee. Ook was hij pachter van het gemaal en later ook van de (minder opbrengende) waag. Op diverse plaatsen had hij bezittingen. Welke dat waren blijkt uit de verdeling van zijn nalatenschap. Dochter Geertruit (Gertrude) erfde 'behuizinge, heemstede en land te Grijskerk', zoon Johannes landerijen in Oostwolt, Hendrik (Henricus), Eetjen en Margarethe de goederen van de Middelhorst/ Mickelhorst en elders in het Gericht van Selwerd en mandelig met Herman Bartholomeus (Petrus, de zoon van Hendrik, was getrouwd met Henrica, een kleindochter van Herman Bartholomeus) en overige erfgenamen nog goederen in de stad.² Mogelijk gaat het hier om huis en hof aan de Nieuwstraat in Groningen (twee kamers), dat dan door dochter Ida kan zijn geërfd. Ida en haar man Albert Landt krijgen bovendien een graf in de A-kerk en twee graven op het A-kerkhof.

Op 6 december 1627 koop Pieter een halve heerd van 20 grazen onder Uitwierde, van erven Niclaes Bus en Frouwke Willems

Pieter bezat ook een molen die hij op 18 juni 1629 samen met Jan Wouters, molenaar te Edam en Remmert Dercks en Jan Jans Mabe en hun echtelieden had gekocht 'de mande moele, sampt seilen, treilen, billen, kabelen, touwen, stenen', inclusief het losse kamhout in de molen, met het paard, kar en slee, en hun behuizingen. Op 21 mei 1645 verkocht hij voor 1700 caroliegulden een derde deel van een molen staande in 't Jads Dwenger aan Remmert Derckx en zijn vrouw Anneijen Beerents.

Op 5 mei 1641 37 koopt hij een pondemaat land en/of een halve heerd van Johan Hendricks te Visvliet.

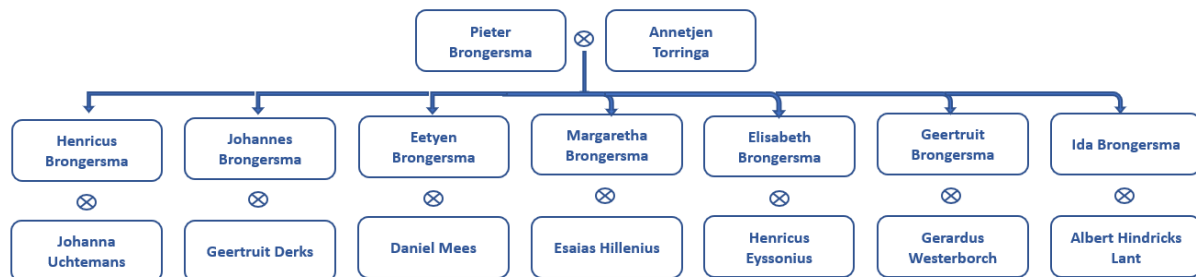
Op 19 jan 1642 koopt hij venneland "an die binnenbuiren" te Visvliet van Johan Hendricks.

¹ Van Deursen in De Vries en Van der Woude, Nederland 1500-1815, blz. 131.

² GAG, R.A. III x 33 f.13

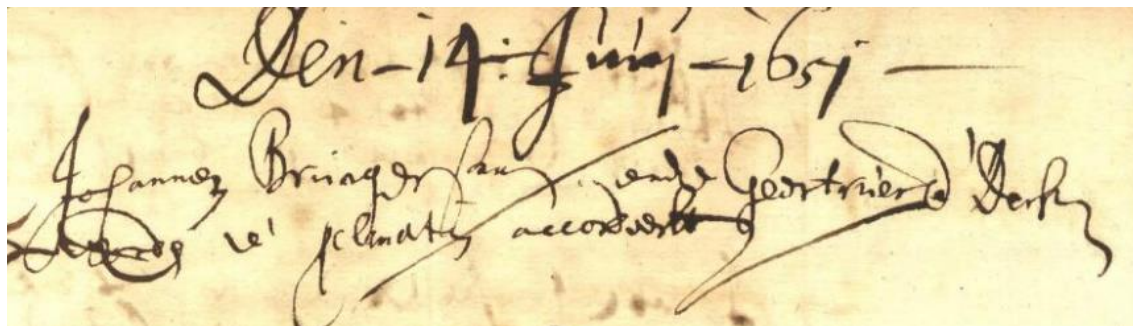
Op 9 sep 1646 koopt hij land onder Grijpskerk.

Het heeft er alle schijn van dat hij (of zijn ouders) al vroeg belangstelling hadden voor het protestantse gedachtengoed. Tot de voorouders van de partners van zijn kinderen behoorden bekende voormannen van het protestantisme als Menso Alting en Ubbo Emmius. Twee van zijn kinderen trouwden met predikanten.

Johannes Brongersma

Over Johannes, zoon van Pieter en Annetjen, is slechts bekend dat hij op 16 juni 1651 in Groningen trouwde met Geertruit Derks.

Aan Henricus, de andere zoon van Pieter en Annetjen, en zijn nazaten is een apart artikel gewijd.

De dochters van Pieter en Annetjen

Alle dochters van Pieter en Annetjen trouwden met gestudeerde mannen en, opvallend genoeg, alle vier binnen 13 maanden. Eetje trouwde op 28 november 1647 in Groningen als eerste. Haar man Daniel Mees, een van mijn meer dan 2048 stamovergrootouders, was dominee in Slochteren. Ida trouwde niet veel later, op 2 januari 1648 met de apotheker Albert Hindricks Landt. Op 6 mei ging Margarethe in ondertrouw met de predikant in Bellingeweer, Esaias Hillenius, zoon van de bekende Groningse predikant Cornelis Hillenius. Elisabeth huwde in Groningen op 12 augustus met de arts Henricus Eyssonius en Gertrude (Geertruit), ten slotte, trouwde op 6 december in Groningen met Gerhard Westerborch. Van hem is het beroep niet bekend.

Aan deze dochters zijn diverse artikelen gewijd

De Reformatie in Groningen

Tot 1594, het jaar waarin Groningen met De Reductie officieel overging tot het protestantisme bleef het katholicisme in Groningen heel de overheersende godsdienst. Maar dat wil zeker niet zeggen dat

het protestantisme in dat gewest helemaal niet doordrong in de zestiende eeuw. Er was, volgens Formsma, sprake van een vrijzinnig, gematigd katholicisme met meer of mindere tendensen naar de hervorming, onder invloed van mensen als Wessel Gansfort en Reinier Veldman (beter bekend als Regnerus Praedinius).³

Deze Wessel Gansfort leefde in de vijftiende eeuw en kan dus alleen al om die reden geen protestant genoemd worden. Hij stond echter wel onder invloed van de Moderne Devotie en studeerde bij de Broeders des Gemenen Levens in Zwolle. Hij verdedigde veel stellingen die vooruit lijken te lopen op het protestantisme. Zo was hij tegen aflaten, mirakelboeken en heiligenverering. Bovendien uitte hij kritiek op de overschatting van de rol en het belang van pausen en concilies. Hij legde vooral de nadruk op gedegen Bijbelkennis.

Praedinius werd geboren in Winsum en studeerde in Leuven. Hij was vervolgens een aantal jaren docent in Groningen, waarna hij ging reizen en o.a. rector was van een school in Erfurt. In 1545 werd hij rector van de Sint Maartensschool in Groningen. Praedinius stond kritisch en ondogmatisch tegenover veel principiële leerstukken en toonde in zijn opvattingen over het avondmaal verwantschap met de opvattingen van Wessel Gansfort. Ondanks zijn kritiek op de kerk bleef hij uitdrukkelijk binnen de Rooms-Katholieke kerk en van Luther moest hij niets hebben. Je zou hem een Bijbelse humanist kunnen noemen die zich achter Erasmus schaarde en voorstander was van een Bijbels christendom. Een groot schrijver was hij niet, gezien de karakterisering van zijn schrijfkunst in het Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek: 'Hij schreef een weinig fraai Latijn en vertoont meer de exclusivistische stijfheid van den gereformeerde prediker, dan den zwier van den humanist.'⁴ Hoewel hij dus zelf deel wilde blijven uitmaken van de katholieke kerk weken zijn standpunten wel dusdanig af van de officiële leer van de kerk dat hij uiteindelijk werd verbannen. Ziekte en zijn dood verhinderden dat dit vonnis ten uitvoer werd gebracht.

Dat er in Groningen al vroeg sprake moet zijn geweest van discussies over godsdienst en dat er een aanhang voor de hervormingsbeweging moet zijn geweest kun je o.a. afleiden uit de verordeningen van stadhouder en hoofdmannen uit de jaren 1531, 1532 en 1533: 'De protestantse leerbegrippen en denkwijzen' hadden hier destijds veel 'uitbreiding erlanghen', meent Westendorp. Als er geen aanhang was geweest zouden deze verordeningen niet nodig zijn geweest.⁵

Hoewel het aantal mensen dat sympathiseerde met de Reformatie dus groeide bleven de meesten van hen, volgens Formsma, in de kerk. Soms gingen pastoors naar de nieuwe leer preken zonder uit te treden. Daar werd weliswaar tegen opgetreden, maar vaak weinig succesvol.

Een mooi voorbeeld van zo'n pastoor was Steven Sylvius (1507-1561) uit Leeuwarden. Hij had een vrouw en vier kinderen en ontkende het bestaan van een vagevuur. Hij was tegen het aanroepen van heiligen en had de moed op de kansel te verklaren dat hij geen zekerheid kon krijgen of het sacrament des altaars het lichaam des Heren was. Vanwege die ideeën werd hem het recht ontzegd

³ Formsma, Wiebe Jannes (1903-1999) (1968). Het voorspel van de 80-jarige oorlog in Stad en Landen. Samenvatting van een lezing gehouden voor de historische vereniging 'Stad en Landen' op 21 februari 1968.

⁴ <http://bit.ly/3qj68DA>

⁵ Westendorp, N. (1832). Bijzonderheden uit de geschiedenis der Hervorming in de provincie Groningen. Groningen: J. Oomkens.

om missen te lezen.⁶ Hij moest Leeuwarden verlaten en vertrok naar Heidelberg, waar hij in 1559 aan de evangelische theologische faculteit promoveerde. Het jaar daarop werd hij pastoor⁷ van de Martinikerk in Groningen. Toen de bisschop daarop inquisiteurs naar de stad stuurde werden zij tegengewerkt door de magistratuur, die van mening was dat de bemoeienis van de inquisiteurs in strijd was met de stedelijke privileges. De stad had geen bezwaar tegen een ketterse pastoor, maar wilde geen problemen, zo vat Woltjer, de situatie bondig samen.⁸ Volgens hem trad men ook tolerant op ten opzichte van dopers.

Een ander voorbeeld was Marcus van Loppersum. Deze priester was openlijk protestant geworden, maar later tot de oude kerk teruggekeerd. Toen hij daarover door een afgezant van de kerkenraad van Emden was vermaand omdat hij weer de mis las en de hostie liet aanbidden, antwoorde hij: 'De luede wissenalle wol dat dat boese is unde dat men dat moten doen om der overicheyt willen.' Met andere woorden, hij vond het verstandiger om, in ieder geval naar buiten toe, de schijn van het katholiek zijn op te houden. Van een pastoor uit Groningen werd iets vergelijkbaars gezegd, namelijk dat hij 'howol ein affgoden dener, dennoch de warheit lerende was'. Een soortgelijk geluid horen we bij de Groningse kroniekschrijver Abel Eppens: '*Die geestelicken venseden aldinck in hoer kerkcken und kerckendiensten*'.⁹

In meer plaatsen in Groningen waren pastoors gevoelig voor het protestantisme, in de woorden van Westendorp: '*De geestelijken veinsden in hunne kerken en kerkdiensten: zij wilden de gemeente niet tot bijgeloovigheden dwingen*.' Maar uit tactische overwegingen maakten zij zich niet schuldig aan verwaarlozing der kerkgewoonten, of van kelken, miskleden, koorkleden, vanen, kaarsen enz. Zij wilden bij een visitatie niet 'breukvallig' verklaard worden. De werken van Melanchthon, Luther, Calvijn en Bullinger werden echter openlijk gelezen en behandeld en pastoors lieten dat soms openlijk in hun preken blijken. Dit werd door de katholieke commissarissen en de officiaal geduld, slechts de monniken werd het niet toegestaan. Overtredingen werden met geldstraffen afgedaan en men meende hiermee aan de plakaten en de inquisitie te hebben voldaan.

De hervormingsgezinde gevoelens kwamen uit de scholen op den predikstoel en zoo onder de gemeente. Men was algemeen de Reformatie genegen, meent Westendorp, en leefde in vrede en enigheid. Er was sprake van een rustige religievrede in de Ommelanden.¹⁰ Formsma is het met hem eens. Aan de vooravond van De Opstand was er noch op politiek, noch op godsdienstig gebied, volgens hem, sprake van onrust of bereidheid tot oproer. In de woorden van de eerdergenoemde Abel Eppens: 'Alenthalven in onze Ommelandt an meesten die hoechste securitiet overall was, und was geestelick, wertlicken in een natuerlicke religioensvrede begroyet, dat men voer persecutie und

⁶ Woltjer, J.J. (1998). 'De zuivering der leer'. Over protestantiserende katholieken en protestanten in Groningen in 1556. Nederlands archief voor kerkgeschiedenis / Dutch Review of Church History. Vol. 78, No. 1

⁷ Hij behoorde tot de zogenaamde sacramentarisch-humanistische-latitudinaire richting.

<http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/blnp/#source=1&page=369&view=imagePane>

⁸ Woltjer, J.J. (1998). 'De zuivering der leer'. Over protestantiserende katholieken en protestanten in Groningen in 1556. Nederlands archief voor kerkgeschiedenis / Dutch Review of Church History. Vol. 78, No. 1 (1998), pp. 1-17 (17 pages). Brill uitgevers. <https://www.jstor.org/stable/24011069>.

⁹ Westendorp, N. (1832). Bijzonderheden uit de geschiedenis der Hervorming in de provincie Groningen. Groningen: J. Oomkens.

¹⁰ Westendorp, N. (1832). Bijzonderheden uit de geschiedenis der Hervorming in de provincie Groningen. Groningen: J. Oomkens.

tyrannie niet vresen hadden, daer men des hoves placaten muchten liggen laten.’¹¹

Na het afkondigen van de bloedplakkaten door de Spaanse regering, begon in Friesland een strenge vervolging van ketters. Velen werden tot het vuur, het zwaard en het water veroordeeld. In Groningen en in de Ommelanden daarentegen bleef het vooralsnog tamelijk rustig. Terwijl de wederdopers als de aanhangers van David Joris (een van mijn voorouders), van Batenburg of Sweertgeesten, Menno Simons ‘aan lijf en leden’ werden gestraft, werden herdoopten uit de stad, in het Gooregt en de beide Oldambten ‘slechts’ bij halsstraf verbannen. Dat gold overigens ook voor mensen die onderdak boden aan mensen die verbannen waren, niet alleen voor mannen, maar voor de vrouwen, knechten en maagden van verbannen eigenerfden.¹²

De Beeldenstorm

De situatie veranderde tijdens en na de Beeldenstorm in 1566. Het centrum van de Beeldenstorm lag weliswaar overduidelijk in de Zuidelijke Nederlanden en de westelijke gewesten, maar liet toch ook zijn sporen na in Groningen. Maar in Stad en Ommelanden had de Beeldenstorm over het algemeen een ander karakter. Er was in de meeste gevallen geen sprake van een spontane actie van woeste plunders, bestaande uit hongerige en tot wanhoop gebrachte arbeiders. Eerder was het een bewuste, min of meer ruwe verwijdering van de beelden geweest, een zuivering van afgoderij volgens de protestantse leer.¹³ In de Ommelanden werden in sommige plaatsen wel beelden uit de kerk verwijderd, maar dat gebeurde over het algemeen veel zachtzinniger dan in de rest van de Nederlanden. Veelal werd het door katholieke edellieden zelf gedaan, bijvoorbeeld door Popko Ufkens en Asinge Entens in Saaksumhuizen. In Bedum verwijderde de pastoor de beelden zonder ze te breken. In Winsum werden wel beelden stukgeslagen, maar ook hier waren sommige beelden in veiligheid gebracht. Ook in Obergum en Eenrum werden beelden door de pastoor uit de kerk gehaald.

¹¹ Formsma, Wiebe Jannes (1903-1999) (1968). Het voorspel van de 80-jarige oorlog in Stad en Landen. Samenvatting van een lezing gehouden voor de historische vereniging ‘Stad en Landen’ op 21 februari 1968.

¹² Westendorp, N. (1832). Bijzonderheden uit de geschiedenis der Hervorming in de provincie Groningen. Groningen: J. Oomkens.

¹³ Formsma, Wiebe Jannes (1903-1999) (1968). Het voorspel van de 80-jarige oorlog in Stad en Landen. Samenvatting van een lezing gehouden voor de historische vereniging ‘Stad en Landen’ op 21 februari 1968.

In Garsthuizen vond wel een echte beeldenstorm plaats en daar was de familie Tjarda van Starckenborch nauw bij betrokken.¹⁴

Als reactie op de Beeldenstorm stuurde koning Filips II de hertog van Alva als landvoogd naar de Nederlanden om orde op zaken te stellen. Ook het noorden ontkwam niet aan zijn repressieve maatregelen. Op de lijst van beschuldigen van de Raad van Beroerten stonden ruim 200 Groningers en Ommelanders. Velen van hen waren echter gevlucht. Toch werden enkele timmerlieden die, in opdracht van de magistraat, hadden deelgenomen aan het verwijderen van beelden uit de Broerkerk in Groningen, opgepakt en geëxecuteerd. Van de overige veroordeelden werden de goederen verbeurd verklaard, onder hen waren niet alleen de welgestelden, maar ook schoenmakers, metselaars, wevers enz.

Sommige protestant geworden pastoors uit, maar anderen schikten zich en gingen weer braaf de mis lezen.

De Reductie van Groningen

En dan wordt het 1594. Op 22 juli van dat jaar veroveren de aanvoerder van het Staatsleger (leger van de opstandelingen), prins Maurits en diens neef Willem Lodewijk erin de stad Groningen te veroveren op de Spanjaarden. Dit betekende het einde van de Spaanse overheersing en tegelijk de aansluiting van de stad bij de Republiek, waarbij de stad werd samengevoegd met de Ommelanden (Stad en Lande). Zeer tegen de zin van de Ommelanders. Het woord reductie betekent terugbrengen, dus de terugkeer naar de Republiek.

¹⁴ Zie het artikel over Ida Brongersma, dochter van Pieter en Annetjen.

De calvinisten krijgen een bevoorrechte positie. Alleen zij kunnen in het bestuur komen en hun religie wordt de officiële staatsgodsdienst, de gereformeerde kerk. Het is niet verboden om een ander geloof te belijden, maar dat mag niet in het openbaar tot uiting komen.

Op alle kloostergoederen wordt beslag gelegd en de inkomsten komen ten goede aan het nieuwe bewind.

Herdenkingsplaat 1894, litho Erven B. v.d. Kamp, Groningen, RHC Groninger Archieven (1536-2787).